

Əsmətخانım MƏMMƏDOVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Bakı Dövlət Universiteti
ORCID No: 0000-0002-9055-2313
E-mail: kamillik@mail.ru

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞI ÜZRƏ FİLOLOJİ TƏDQİQLƏR MONOQRAFİYASINDA YER ALAN ARARŞDIRMALAR

روانشاد جفت شادکامی ،
که ه گویید با د رحمت بر نظامی .

*Həmişə ruhu tapsın istirahət,
Nizamiyə dəyər hər kimki rəhmət!*
(*Nizami Gəncəvi*)

Giriş:

“...2021-ci ilimiz “Nizami ili” idi. Dünyanın sahiblənməyə çalışdığı, lakin düşüncəsindən, təfəkküründən ifadə tərzinə qədər təpədən dırnağa hər zərrəsində bizim olan Nizaminin... Bizim olana sahib çıxmağa çalışacağıq...”

...2021-ci ili simvolik olaraq “Nizami ili” adlandırdıq. Lakin bu da bir həqiqətdir ki, başqa bir mahiyyətin təmsilçisi olduğunu dərk edən, yəni malik olduğundan daha yüksəkliklərə layiqliyini anlayan kamil insan məninin axtarışında olan hər kəs üçün hər il Nizami ilidir. Ədalət, sədaqət, humanizm, şəfqət, mərhəmət, sevgi kimi yüksək mənəvi-əxlaqi dəyərlərin axtarışında olan hər kəs üçün hər il Nizami ilidir”.

“Nizami Gəncəvi yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqlər” monoqrafiyasında [Əsmətخانım Məmmədova, “Elm və Təhsil” nəşriyyatı, Bakı, 2022, 408 səhifə] Yaxın və Orta Şərq təfəkkür tarixində yeni epoxanın əsasını qoymuş dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin etik-estetik, poetik-fəlsəfi görüşlərinin məcmusu olan “Xəmsə” məsnəviləri nəzəri-filoloji aspektdə tədqiqatə cəlb edilmişdir. Şairin bədii irsinin ideya-tematik və poetik xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi ilə müqayisədə adətən arxa planda qərarlaşan nəzəri-dilçilik məsələləri tədqiqat mərkəzinə gətirilmişdir.

Monoqrafiyanın ədəbiyyatşünaslıq bölməsində Azərbaycan üslubunun zirvəsi Nizami, şairin bədii irsində atalar sözləri, hikmətli ifadələrin işlənmə dairəsi, gül adlarının poetik xüsusiyyətləri, sağlamlığa, tibbə dair tövsiyə və qadağalar, Nizami tədqiqatçıları kimi geniş əhatə dairəsinə malik mövzular elmi təhlilə cəlb edilmişdir. Kitab şərqşünaslar, filoloqlar, eləcə də klassik Şərq ədəbiyyatı ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Əsas araşdırma

Nizami və onun ədəbi irsi haqqında istər Azərbaycanda, istərsə də Azərbaycanın hüdudlarından kənarında müxtəlif yönlü araşdırmalar aparılmış, nizamişünaslıq üzrə müasir elmi əsaslara və metodologiyaya söykənən mühüm işlər görülmüşdür. Lakin bütün bunlarla yanaşı, Nizami dünyası və onun zəngin bədii irsi haqqında təsəvvürlərimiz, təbii ki, mükəmməl deyildir, bu sahədə hələ də boşluqlar, elmi yetərsizlik özünü göstərməkdədir.

Çoxşaxəli Nizami irsinin öyrənilməsi ilə bağlı araşdırmalar əminliklə deməyə əsas verir ki, ədəbiyyat tariximizdə müstəsna əhəmiyyətə malik bu əsərlərin elmi-nəzəri dilçilik prizmasından tədqiqi onların ideya-tematik və poetik xüsusiyyətlərinin araşdırılması ilə müqayisədə kifayət qədər arxa planda qalmışdır.

“Xəmsə”nin müxtəlif aspektlərdən tədqiqi bu unikal əsərin yarandığı dövrün tarixi gerçəkliklərini, ədəbi normalarını, bədii-estetik prinsiplərini əks etdirməklə paralel, həm də öz dövrünün, yəni XII əsrin fonetik, leksik, sintaktik quruluşu haqqında dəyərli informasiya daşıyıcısı olmasını göstərir. O həm də özünə qədərki və özündən sonrakı yazılı ədəbi-fəlsəfi irslə, müxtəlif xalqların şifahi ədəbiyyat nümunələri ilə də üzvü şəkildə bağlıdır. Onun ədəbiyyatşünaslıq, tarix, dilçiliyin müxtəlif sahələri üzrə araşdırılması elmi-nəzəri baxımdan ciddi və konseptual xarakterli qənaətlərin müəyyənlişməsi ilə səciyyələnir.

Bu monoqrafiyada Nizami Gəncəvi yaradıcılığı hər birinə iki mövzu həsr edilməklə dilçiliyin fonetika, leksikologiya, sintaksis bölmələri əsasında tədqiqata cəlb edilmişdir. Dilin fonetika bölməsi üzrə “Nizami əsərlərində “خو” diqrafının ikili oxunuşunun qaynaqları”, “Nizami “Xəmsə”sində fonografik və fonetik hadisələr”, leksikologiyaya dair “Nizami məsnəvilərinin düzgün oxunuşunu şərtləndirən amillər (omografiklər)”, “Xəmsə”də işlənən leksik vahidlər – omofonlar”, sintaksis üzrə “Xəmsə”də şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr” və “Sirlər xəzinəsi”ndə qarşılıq-güzəşt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr” mövzuları orijinal mənbə əsasında dilçilik müstəvisində ilk dəfə araşdırılmışdır.

Bildiyimiz kimi, qədim dövrlərdə mövcud olmuş, lakin müasir dildə işlənməyən və yaxud özünə yaxın məxrəcli səsə assimilyasiya olunmuş səslərin (fonemlərin) üzə çıxarılması, bərpasında qədim yazılı abidələr, klassik bədii irs nümunələri müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Biz də öz növbəmizdə məsnəvilərin təhrif olunmadan düzgün oxunması, anlaşılmasını şərtləndirən, Nizami fonetik poetikası barədə daha dolğun fikir yürütməyə imkan verən bu kimi fonem dəyişikliyinə malik sözlərin (leksemlərin) ilkin tələffüz qaydalarını məhz “Xəmsə”nin orijinal variantlarına istinad edərək müəyyənləşdirməyə çalışdıq.

“Xəmsə”dəki خو /xv/diqrafı (vav-e mə’dule) ilə yazılan sözlərin o dövrdə necə oxunması ilə əlaqədar müxtəlif beytlərdə misraların qafiyə, rədif leksemlərinin bir-biri ilə tutuşdurulması bu işdə ən etibarlı üsul kimi yolumuza işıq tutdu.

İki samit birləşməsi خو /xv/ diqrafı Qədim, Orta və klassik fars dilində mövcud olmuş, müasir dildə bu və ya digər formada izləri qalmış, bəzən də tələffüzü, hətta qrafik ifadəsi də elmi-nəzəri müstəvidə mübahisə doğuran *oxunmayan vav*, yaxud “*yüklənmiş vav*” kimi tanınan واو معدوله /vav-e mə’dule/-dir.

Klassik ədəbiyyat nümunələrində, eləcə də Nizami əsərlərində bu diqrafın iştirak etdiyi sözlər /x^v/, /x^vo/, /xə/ ilkin tələffüz qaydasına uyğun şəkildə, yəni خوش /xoş → xəş/ – xoş; خود /xod → xəd/ – öz; خورد /xord → xərd/ – yedi kimi tələffüz edilir və beləliklə, özünə uyğun sözlərlə qafiyələnirdi.

Məsələn:

[Nizami, 1370: 376]

پالانگریی به بغایت خود،
بهتر ز کلاه دوزی بد

/paləngərii be qayət-e xəd,
behtər ze kolahduzi-ye bəd/

Kamil bir palançı olsa da insan,

Yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan [Nizami, 1983: 65]

Yuxarıdakı beytin birinci misrasında خود /xod/ sözü /xəd/ kimi oxunduğundan بد /bəd/ sözü ilə həm qafiyə edilmişdir. Yaxud /xoş → xəş/ – xoş sözü klassik ədəbiyyatda ikili variantda həm /xoş/, həm də /xəş/ kimi oxunmuşdur. Çin gözəli Yəğmanazı söylədiyi, “Yeddi gözəl”in ən məşhur rəvayətlərindən biri “Xeyir və Şər” mənzum hekayəsindən gətirdiyimiz aşağıdakı nümunədə də بر کشیدن *çıxartmaq, qopartmaq* feilinin əmr formasında işlənmiş بر کش /bər keş/, yaxud onun tələffüz variantı olan /bər keş/-ə uyğun olaraq خوش /xoş/ leksemi də /xeş/, yaxud /xəş/ kimi tələffüz edilməlidir:

به آبی خوش

/dide-ye atəşin-e mən bər **kəş**,
vatəşəm-ra bekoş be abi **xəş**/
Mənim nurlu gözlərimi çıxart,
Dadlı su ilə yanğımı, atəşimi söndür.

Bu nümunədə /atəşin/, /bər keş/, /atəşəm/, /bekoş/, /xəş/ kimi sözlərdə novlu, sürtünən /ş/ samitinin sözlər daxilində təkrarlanması beytin rəvanlığına, axıcılığına xidmət edən alliterasiya yaratmış və misraların bir musiqi parçası kimi səslənməsinə səbəb olmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, monoqrafiyanın dilçilik bölməsinin əsas tədqiqat obyektini təşkil edən “Xəmsə” məsnəvilərinin fonetik-qrafik planda araşdırılması son dərəcə maraqlı dilçilik faktlarının aşkarlanması ilə nəticələndi.

Fono-qrafik, fono-poetik hadisələrin zənginliyi ilə diqqəti cəlb edən məsnəvilərin bu istiqamətdə kompleks araşdırılması üçün məhdudiyət qanununun təsiri ilə formalaşan assimilyasiya, eliziya, dissimilyasiya, proteza, metateza kimi çoxçeşidli dil hadisələrinin “Xəmsə”dəki təzahür formalarına fokuslandıq. Müqayisəli təhlil nəticəsində “Xəmsə” poemalarında səsdüşümü (eliziya), səstartımı (proteza), səslərin yerdəyişməsi (metateza) kimi fonetik hadisələrin daha yüksək tezliyə malik olması tərəfimizdən müəyyənləşdirildi. Sadaladığımız hadisələrin Nizami bədii irsində çoxluq təşkil etməsi, heç sözsüz ki, əruz bəhrlərinin, misraların qəlibinin əsasını təşkil edən təfilələrin tələbi ilə birbaşa əlaqəlidir.

Dildəki bu qanunauyğunluğu ilk dəfə olaraq Nizami “Xəmsə”sinin beytləri daxilində öyrəndik, bacardığımız qədər incələdik. Əminliklə demək olar ki, “Xəmsə”ni təşkil edən beytlər içərisində eləsini tapmaq mümkün deyil ki, orada müasir dillə müqayisədə klassik dilin müəyyən bir və ya bir neçə fonetik, qrafik, leksik, morfoloji dəyişikliyi nəzərə çarpmamış olsun. Məhz buna görə də bu əsərlər dilçiliyin müxtəlif sahələri üzrə əsaslı şəkildə araşdırılmalı, tədqiqata cəlb edilməlidir.

Araşdırma zamanı klassik mətnlərin oxunuşunda buraxılan səhvlərin böyük əksəriyyətinin omoqraf və omonimlərin payına düşdüyü qənaətinə gəldik. Belə ki, qeyri-fonetik ərəb əlifbasının ifadə məhdudluğu, vurğunun yerdəyişmə xüsusiyyəti, qısa saitlərin yazıda göstərilməməsi, bir hərfin, qrafemin bir neçə səs, fonem ifadə etməsi, qoşa samitli sözlər üzərində təşdidin qoyulmaması, fars yazısında sözlər arasında lazımı fasilənin gözlənilməməsi kimi bir çox müxtəlif səbəblərdən yaranan, çox geniş əhatə dairəsinə malik omoqrafların mətn daxilində səhv oxunması böyük mənə təhriflərinə gətirib çıxarır. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, biz bu tədqiqatımızda fars dilinin istər vurğuya, istərsə də qrafikaya görə formalaşmış omoqraflarını ilk dəfə olaraq Nizami məsnəviləri kontekstində araşdırıb, oxunuş zamanı baş verə biləcək səhvlərə, yaranacaq anlaşılmazlıqlara aydınlıq gətirməyə cəhd etdik. Mülahizələrimizi poemalardan iqtibas etdiyimiz konkret əyani faktlarla əsaslandırmağa çalışdıq.

“Fars dilində də başqa dillərdə olduğu kimi, omoqrafların bir qrupu vurğu əsasında, yəni vurğunun bu və ya başqa hecəyə tələffüz edilməsi nəticəsində yaranır. Məsələn: ماهی /ma`hi/ – *balıq*; ماهی /ma`hi/ – *bir ay*; خالی /xa`li/ – *boş*; خالی /xali/ – *bir xal*; روزی /ru`zi/ – *ruz*; روزی /ru`zi/ – *bir gün*; بدو /be`du/ – *ona* (yön. hal ş.+u); بدو /bedou/ – *qaç*; بکش /be`koş/ *vurus*; بکش /bekoş/ – *öldür, qətlə yetir* və s.” [Məmmədova, 2010: 37].

روز /ruz/ – *gün* nominativ sözünə sözdüzəldici, vurğulu مصدر /yay-ye məsdər/ əlavə etsək, söz vurğusu son hecəyə düşən روزی /ru`zi/ – *ruz*, gündəlik qazanc məfhumlu leksem; həmin sözə sözdəyişdirici, vurğusuz ویا یای وحدت ویا یای نکره /yay-e vəhdət və ya ya-ye nəkərə/ əlavə etdikdə isə vurğusu ilk hecədə olan روزی /ru`zi/ – *bir gün* mənalı leksem formalaşır. [Vurğu haqqında ətraflı məlumat üçün bax; Ə.Məmmədova, 2007]. Bu iki söz qrafikada eyni

yazıldığı üçün, yalnız vurğu ilə fərqlənən omoqrafları yaradır. Nizami məsnəviləri vurğu əsaslı bu tip omoqrafların çoxluğu ilə diqqət çəkir. Nümunələrə nəzər salaq:

[Nizami, 1960: 120]

پیرهن خود ز گیا بافتی،
خشت زدی روزی از آن یافتی

/pirəhən-e xod ze giya bafti,
xešt zədi, **ru`zi** əz an yafti/

Öz köynəyini otlardan toxumuşdu,
Kərpiç kəsir və ondan **ruzi** qazanırdı.

[Nizami, 1960: 105]

روزی از آنجا که فراغی رسید،
باد سلیمان بچراقی رسید.

^**ruzi** əz anca ke feraği resid,
bad-e soleyman be çeraği resid/

Bir gün işlərindən azad olanda,

Süleyman müdrük bir insanla rastlaşdı [Nizami, 1981: 96]

Qrafika əsaslı omoqraflar da fars dilində geniş yayılmış leksik vahidlərdir. Onlar monoqrafiyada bir neçə bölmə üzrə araşdırılmışdır. Fars əlifbasının nöqsanlı cəhətlərindən biri və demək olar ki, ən başlıcası yazıda, qrafikada qısa saitlərin əks edilməməsidir. Bildiyimiz kimi, bu dildə altı monofonq, bir diftonq olmaqla 7 sait fonem vardır. Bunlardan /a/, /u/, /i/, /ou/ – uzun; /ə/, /e/, /o/ isə qısa səslərdir. Bu qısa səslərin, başqa sözlə, hərəkələrin heç biri yazıda əks olunmur. Biz məqalənin həcmi nəzərə alıb verilən tezislərə aid nümunələr göstərə bilmirik. [Giriş məlumat üçün bax: Ə.Məmmədova. Nizami yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqlər: Bakı, 2022, 408].

1. Məsnəvilərdə hərəkələrin yazılmamasından alınan omoqraflar. Ərəb əlifbasına əsaslanan fars qrafikasında /ə/, /e/, /o/ qısa sait səsləri yazıda qeyd edilmədiyindən külli miqdarda eyni cür yazılıb, müxtəlif şəkildə tələffüz edilən, fərqli mənalı sözlərin formalaşmasına şərait yaradılır. ملک /məlek/ – *şah*; /mol/ – *mülk*, *məmləkət*; /mələk/ – *mələk*; کرم /kəram/ – *kəram*, *yardım*; /kerm/ – *qurd* və s.

2. Bir hərfin bir neçə fonem ifadə etməsindən yaranan omoqraflar. Fars dilində bir qrafik nümunə bir neçə səsi, fonemi ifadə edir. Belə ki, "ا" və "ع" qrafemləri /ə/, /e/, /o/, /a/, /ʔ/ fonemlərini; "و" hərfi /v/, /u/, /o/, /ou/ səslərini; "ی" hərfi – /i/, /y/, /a/ fonemlərini; "ه" qrafik nümunəsi: – /h/, /e/ səslərini ifadə edir. Bir qrafik nümunənin müxtəlif şəkildə tələffüz edilməsi yenə də eyni cür yazılıb, müxtəlif şəkildə oxunan çoxçeşidli leksemlərin meydana gəlməsinə rəvac verir. دور /dur/ – *uzaq*; /dour/ – *dövr*, *zaman*; چه /çəh/ – *quyu*; /çel/ – *nə?* (sual əv.); علم /elm/ – *elm*; /ələm/ – *bayraq*; نه /nə//ne/ – *yox*, *başqa*; /neh/ – *qoy*, *yerləşdir* (نهان) feilinin kökü; /noh/ – *doqquz* və s.

3. Qrafikada təşdidin qeyd edilməməsindən alınan omoqraflar. Ərəb əlifbasının nöqsanlarından biri də qoşa samitin yazıda bir-birinin yanında göstərilməməsidir. Bir qayda olaraq, qrafikada qoşa samitlərdən biri yazılır və onun üzərində təşdid işarəsi qoyulmalı olduğu halda, adətən buna riayət olunmur. Məsələn: خیات /xeyat/ – *iyənə*; خیات /xeyyat/ – *dərzi*; مذهب /məzhəb/ – *din*, *məzhəb*; مذهب /mozəhheb/ – *zərli*, *qızıla tutulmuş*; قوت /qut/ – *yemək*, *azuqə*; قوت /qovvət/ – *güc*, *qüvvət* kimi sözlər yazıda, qrafikada eyni şəkildə yazılır.

“Xəmsə”də işlənən leksik vahidlər – omofonlar” başlığı altında isə müxtəlif şəkildə yazılıb, eyni cür səslənən leksik vahidlər araşdırılmışdır.

Məlum həqiqətlərdəndir ki, bu gün farsların istifadə etdikləri ərəb əlifbasının hərflərinin ifadə etdiyi səslərin heç də hamısı onların tələffüzünə uyğun deyil. Əslində, ərəb əlifbasından alınmış bir çox hərflər olduğu kimi deyil, farsların öz artikulyasiya məxrəclərinə uyğun şəkildə tələffüz olunur. Bu da təbii dil qanunlarından biridir. Dedik ki, hazırda farsların istifadə etdikləri əlifba ərəb qrafikasına əsaslanır. Bu əlifba qeyri-fonetik olduğundan yazı ilə səslənmə arasında çox böyük fərqlər meydana gətirir. Belə ki, bir səs yazıda bir neçə qrafik nümunə ilə göstərilir. Məs.: /z/ → ظ ، ض ، ز ، ذ ؛ /s/ → ، ص ، س ، ث ؛ /t/ → ، ط ، ت ؛ /h/ → ، ه ، ح hərflərini; /x/ → ، خ ، خو ؛ q/ğ fonem variantları isə غ//ق hərflərini bildirir. Beləliklə, fars dilində saysız-hesabsız omofonların (yazılışı fərqli, tələffüzü eyni olan leksemlər) əmələ gəlməsinə, formalaşmasına şərait yaradır.

Monoqrafiyada dilçiliyin sintaksis bölməsini təmsil edən tabeli mürəkkəb cümlələrin iki növü – şərt və qarşılıq-güzəşt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr quruluş, baş və budaq cümlələrin funksiyası, bağlayıcıların növləri, işlənmə dairəsi kimi müxtəlif istiqamətlərdən tədqiqata cəlb olunmuşdur. Nizami mətnlərini sintaksis baxımından araşdırdıqda bir çox nümunələrdə cümlə sisteminin quruluş cəhətdən Azərbaycan dilinin sintaksisinə oxşarlığı meydana çıxır.

Belə hallarda “Xəmsə” dastanlarındakı şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrin struktur cəhətdən Azərbaycan dilinin şərt budaq cümlələrinə oxşar formaları seçilərək oxuculara təqdim olunmuşdur.

Qənaətimizə görə, bu nümunələr Nizami yaradıcılığının spesifik xüsusiyyətlərinin, üslubunun öyrənilməsi ilə paralel, bir çox dil hadisələrinin Nizami qələmində dilimizdən kalka üsulu ilə fars dilinə çevrilməsi faktının ən bariz göstəricilərindəndir. Əsərdə bağlayıcıların işlənmə tezliyi müəyyənləşdirilmiş, şairin poetik tərcümələrində diqqət çəkən xəta və qüsurlar kimi ciddi məsələlər qabardılmışdır.

“Sirlər xəzinəsi”ndə qarşılıq-güzəşt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələr” bölməsində bu tip cümlələrdə bağlayıcıların iştirak səviyyəsi, bağlayıcısız mürəkkəb cümlələrdə intonasiyanın rolu, xəbərlərin uzlaşıb-uzlaşmaması, nəhayət, baş və budaq cümlələr arasındakı semantik əlaqənin xüsusiyyətləri kimi nəzəri-dilçilik məsələləri ön plana çıxarılmışdır.

Dilin bu bölməsinə aid mülahizələrimizi yekunlaşdıraraq, bir daha qeyd etməliyik ki, sintaktik cəhətdən maraqlı faktlarla zəngin “Xəmsə” məsnəvilərinin bu kontekstdə ciddi elmi araşdırmaya cəlb olunmaması təəssüf doğuran faktlardandır. Nizami dilinin müxtəlif xüsusiyyətləri, özəllikləri kimi sintaktik tərkibinin araşdırılması, həm şairin söz sənəti, üslubunun öyrənilməsi, həm də onun yaşadığı dövrdə fars dilinin, Azərbaycan dilinin (çünki bir çox dil vahidləri, tərkiblər Nizami qələmində dilimizdən kalka üsulu ilə yazdığı dilə çevrilmişdir) müxtəlif aktual cəhətlərinin tədqiqi baxımından maraqlı doğurur. Şairin farscası nə qədər rəvan, kamil olsa da, hər halda məşhur İran alimi Səid Nəfisinin müşahidə etdiyi kimi: “Bu farsca bir farsın, tutalım, Firdovsinin farscası deyil”. Nəfisi təsdiqləyir ki, “Nizaminin şeirlərindən türk ətri gəlir”.

Nizami əsərlərinin dil xüsusiyyətlərinin tədqiqi, bu əsərlərin dilçiliyin bütün sahələri üzrə (fonetika, morfolojiya, leksika, sintaksis və s.) faktiki dil materiallarının məcmusu olduğu qənaətini birmənalı təsdiqləyir.

Monoqrafiyanın ikinci bölməsində Nizami yaradıcılığına nəzəri-filoloji aspektdə və tarixilik kontekstində yanaşılaraq: “Farsdilli ədəbiyyatda Azərbaycan üslubunun zirvəsi – Nizami”, “Nizami əsərlərində atalar sözləri və hikmətli ifadələr”, “Nizami əsərlərində gül adlarının poetik xüsusiyyətləri”, “Nizami məsnəvilərində sağlamlığa, tibbə aid tövsiyə və qadağalar”, “Nizami cazibəsinin sehri və ya Nizami irsinin tədqiqatçıları” kimi bir-birindən aktual, maraqlı mövzular yer almışdır.

İntibahın tipoloji mahiyyətinə uyğun olaraq elm, incəsənət, fəlsəfi-ictimai fikrin sürətli inkişaf və intensiv axtarışlar mərhələsi yaşanan XII əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda Əbül-Üla Gəncəvi, Xaqani Şirvani, Fələki Şirvani, İzzəddin Şirvani, Mücirəddin Beyləqani, Nizami Gəncəvi kimi dahi söz ustaları Gəncə və Şirvanda fəaliyyət göstərən Azərbaycan ədəbi məktəbinin əsasını qoyurlar. Beləcə, get-gedə Azərbaycan farsdilli poeziyanın yeni keyfiyyət göstəriciləri qazanmış ədəbi məktəbinin mərkəzinə çevrilir. Biz də öz növbəmizdə Nizaminin etnik mənşəyinin araşdırılması məsələsində bir çox tədqiqatçıların istinad nöqtəsi kimi fokuslandığı “Azərbaycan üslubu” fenomenini tədqiq və təhlildən kənar qala bilməzdik. Fikrimizcə, məsələnin birmənalı həll yolu Nizami əsərlərinin dil-üslub xüsusiyyətlərinin köklü tədqiqi ilə yanaşı, həm də şairin yaşadığı dövrün ədəbi-mədəni mühitinin dərin elmi təhlilindən keçir. Araşdırmada bu üslubun özünəməxsus fərqlilikləri, ideya-tematik mövzu arealının xarakterik cəhətləri, bu məsələyə dünya alimlərinin subyektiv və obyektiv yanaşmalar fonunda münasibəti də öz əksini tapır.

Şərq müdrikliyinin kimliyi missiyasının daşıyıcısı olan atalar sözləri, zərbi-məsəllər, tapmacalar, lətifələrin yazılı ədəbiyyata nə zaman ayaq açmasının dəqiq tarixi məlum deyildir. Lakin məlum olan bir həqiqət var ki, Şərq poeziya və prozasında elə bir şair, elə bir söz ustası yoxdur ki, əsərlərində etnoqrafik biliyin bütün sahələrini özündə cəmləşdirən xalq yaradıcılığının - folklorun janrlarından bu və ya digər formada bəhrələnməmiş olsun. Təbii ki, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə əruz vəzninin qəliblərinə uyğun yeni bədii don biçən sənətkarlar əsərlərinin ideya-məfkurəvi dəyərini artırmaqla yanaşı, bu nümunələr sayəsində onları xəlqilik və bədii sənətkarlıq baxımından da yüksək səviyyəyə qaldırmışlar. Bu cəhətdən Nizami yaradıcılığı da istisna təşkil etmir. Mübaligəsiz deyə bilərik ki, əxlaqi-didaktik motivlərlə zəngin el ədəbiyyatına istinad Nizami məsnəvilərinin uğurunun başlıca səbəblərindən biridir. Xalq təfəkkürünə, düşüncə tərzinə dərin bələd olan şairin zəhin və qələm məhsulu olan yüzlərlə hikmətli ifadələr, aforizmlər xalq arasında vətəndaşlıq hüququ qazanaraq zərbül-məsələ, atalar sözlərinə çevrildiyi məlum həqiqətlərdəndir. Bu səbəbdəndir ki, “Xəmsə” atalar sözləri, aforizmlər toplusuna assosiasiyadır.

Monoqrafiyanın bu bölməsində fars ədəbiyyatında atalar sözlərinin tədqiqi və toplanması tarixindən geniş söhbət açılmış, Nizami yaradıcılığında istifadə olunan atalar sözləri tematikaya uyğun sistemləşdirilmişdir. Azərbaycan dilindəki atalar sözlərinin sanki sözbəsöz fars dilinə çevrildiyi nümunələr seçilərək geniş təhlilə cəlb olunmuşdur. Hal-hazırda üstündən əsrlər keçməsinə baxmayaraq, bu hikmətli sözlər, ifadələr bugünkü Azərbaycan dilində yaşamağa davam edir və aradan keçən uzun zaman ərzində onların tərkibində heç bir anlaşılmaqlıq, dəyişiklik baş verməmişdir. Azərbaycan şairlərinin, o cümlədən Nizaminin şeirlərini, dilini başa düşmək üçün türk dili və onun incəlikləri ilə tanış olmaq lazımdır. Nizami şeirlərinin mürəkkəbliyinin, anlaşılmaz olmasının səbəblərindən biri də qeyri-türkdilli oxucuların məhz türk dilinin incəliklərinə bələd olmamalarından irəli gəlir.

Nizami əsərlərinin orijinalının dil-üslub, leksik və poetik xüsusiyyətlərini araşdırılması zamanı bir sıra maraqlı mətn daxili sistemlər diqqəti cəlb edir. Bunlardan biri də təbiətin ən füsunkar və zərif yaradılışı olan gül, bitki semantikalı leksemlər sistemidir.

Gül adlarının leksik-semantik xüsusiyyətləri insan və təbiətlə əlaqəli gül, bitki və ağac məfhumu ifadə edən sözlər, onların əmələ gətirdiyi obrazlar və istiarələri ehtiva edir. Şair də öz növbəsində əsərin bədii dəyərini artıran zəngin məcazlar sisteminin təşbeh, epitet kimi ədəbi priyomlarına müraciət etməklə daha canlı təsvirlər yaratmağa nail olur. Araşdırmanın episentridə qərarlaşmış bu dil vahidləri, leksemlər bədii təsvir vasitələrinin əsas komponenti olmaqla qəhrəmanın daxili aləmi, psixoloji durumu, hiss və həyəcanı, əhval-ruhiyyəsinin daha təbii, dolğun ifadə edilməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Fars dilinin leksik fondunda mövcud olan saysız-hesabsız bitki adlarından Nizami əsərlərində daha çox rast gəlinən gül

adları tətbiqi dilçilik müstəvisində araşdırmaya cəlb olunmuş və onların işlənmə tezliyi tərtib olunan cədvəllərdə qruplaşdırılmışdır. Bu leksemlərin kontekstdən asılı olaraq dəyişən mənə çaraları məsnəvilərdən iqtibas olunmuş poetik nümunələrlə müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqata cəlb etdiyimiz digər araşdırmada - “Nizami məsnəvilərində sağlamlığa, tibbə aid tövsiyə və qadağalar” bölməsində onun tibbi görüşlərindən, sağlamlıq haqqında tövsiyə, irad və qadağalarından söhbət açmağa çalışmışıq. “Xəmsə”nin mütaliəsi zamanı rastlaşdığımız çoxsaylı parçalar, beytlər əminliklə mütəfəkkir şairin bir alim-təbib kimi insan orqanizminin quruluşuna, fizioloji, bioloji xüsusiyyətlərinə dərinləndirən bələd olduğunu söyləməyə əsas verir. Onun, eyni zamanda, müxtəlif xəstəliklər, onların yaranma səbəbləri, aradan qaldırılması və müalicəsi ilə bağlı dəyərli məsləhətləri də maraq doğurur. Nizami insanın əqli yetkinliyini, idrak qabiliyyətini artırmağı çalışmaqda, elmi biliklərə yiyələnməkdə görürdü. Şairə görə, kainatın hər iki üzü – görünəni və görünməyeni bilavasitə elmlə bağlıdır. Sağlam, xoşbəxt həyatın da ən dayanıqlı təminatçısı, heç sözsüz ki, elə elm, bilikdir. Təbii ki, burada söhbət elm nəticəsində formalaşan ruhun, nəfsin də sağlamlığından gedir.

Monoqrafiyanın ədəbiyyatşünaslıq bölməsinin sonuncu araşdırması “Nizami cazibəsinin sehri və ya Nizami tədqiqatçıları” adlanır. Məqalədə Vətəni Azərbaycan da daxil olmaqla Şərq, Avropa, Rusiya, ümumilikdə, dünya arenasında mütəfəkkir şairin həyat və yaradıcılığının tədqiq dairəsi, bədii irsinin ən fərqli rakuşlardan, baxış bucaqlarından öyrənilməsi sahəsindəki səylər incələnilir.

Həmçinin Nizami irsinin sosializm buxovlarından, sovet tərəkür tərzindən arınmış, azad düşüncə kontekstində yazılmış əsərlərin elmi dövriyyəyə buraxılması tədqiqatçıları qarşısında zəruri tələb kimi qaldırılır. Onun etnik kimliyinin, milli mənsubiyyətinin tutarlı dəlillər və faktlarla (şübhə yeri qoymadan, birmənalı!) isbatlanması, tərcümələrdəki təhriflərin, səhvlərin aradan qaldırılması istiqamətindəki səylərin nizamişünaslar qarşısında duran prioritet məsələlərdən olması dönə-dönə vurğulanır.

Nizamişünaslıq bu gün Azərbaycanda ən inkişaf etmiş filoloji elmlərdən sayılır. Hal-hazırda Nizami yaradıcılığının qənaətbəxş elmi, tənqidi təhlilini aparan alimlər ordusu fəaliyyət göstərir, tədqiqatlar daha ciddi xarakter alır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz milli kimlik, etnik mənşə məsələsi ilkin mənbə kimi şairin öz əsərlərindən gətirdiyimiz təkzibolunmaz faktlarla istisnasız olaraq bütün araşdırmalarımızda bu və digər formada qabardılır.

Dahi Nizaminin yaradıcılığının tədqiqinə həsr edilmiş bu kitab haqqında rəy və fikir söyləyənlər çox olmuşdur. Onlardan bəzilərinin fikirlərindən qısa örnəklərlə siz, əziz oxucularımı tanış etməklə, hər birinə sonsuz minnətdarlığımı bildirirəm (Bu qeydlər həm də Nizaminin böyüklüyündən, qələminin bənzərsizliyindən xəbər verdiyi üçün mənə əzizdir). İlk öncə, əsərin elmi redaktoru, əsərə 12 səhifəlik “Nizami Gəncəvinin yarıməsirlik həmsöhbəti” adlı rəy yazmış akademik Rafael Hüseynovun yazdıqlarından: “Dahiləri sənətinin gücü ilə mat qoyan Nizami Gəncəvini öyrənmək, misralarının alt qatındakı zəriflik və dərinlikləri səriştə ilə aşkara çıxarmaq səmtindəki hər cəhd bütün elmi dəyərindən savayı bu Söz Günəşini insanımıza daha munis və doğma edən savab əməldir. Bu cəhdi Nizamini əsl böyüklüyü ilə duyaraq bilən yüksək peşəkarlar edəndə, söz yox ki, bundan həm Nizami, həm elm, həm də el qazanır. Görkəmli alim və müəllim Əsmətخانım Məmmədovanın Nizamiyə həsr etdiyi bu kitab beləcə, hər üç baxımdan ürək və düşüncəni həm sevindirən, həm işıqlandıran əsərdir... Əsmətخانım müəllimə həyatının, mən biləni yarım əsrini, amma bəlkə bundan da bir qədər çoxunu Nizamiylə həmnəfəs olmuş araşdırmaçısıdır. Əsmətخانım Məmmədovanın hər bir Nizami araşdırmasında böyük şairlə bağlı indiyədək açıq qalmış hansısa suallara dürüst və inandırıcı elmi cavablar varsa, bunun kökünü həm də yorulmaz alimin Nizami Gəncəvi ilə yarım əsrlik məhrəm həmsöhbətliyində arayın!” [R. Hüseynov, 2022, s. 6 -7].

Monoqrafiyanın rəyçisi, akademik Nizami Cəfərovun dediklərindən: “Fikrimizcə, kitabın uğurunu şərtləndirən üç amildən birincisi müəllifin fars dilinin incəliklərinə dərinə bələdliyi, bu dilin ümumən həm normativ (lingvistik), həm də üslubi (poetexnoloji) imkanlarına yalnız Nizamidə yox, müxtəlif klassik ədəbi təzahürlərdə (Firdovsidə, Sədidə, Hafizdə...) aşınalığıdır... İkinci amil, Nizami irsini bir Azərbaycan türkü olaraq duymaqdan, hiss etməkdən, anlamaqdan irəli gələn məmnunluq, sevgi, qürurdur ki, müəllif mülahizələrinin hər birində özünü göstərir... Və nəhayət, unutmaz ki, kitab təkə bir nizamişünas, yaxud şərqsünas deyil, həm də öz xalqının həyatında fəal iştirak təcrübəsi olan bir ictimai xadim – millət vəkili tərəfindən qələmə alınmışdır. Əsmətəxanım Məmmədovanın xüsusilə fonetika (və fonologiya) üzrə yüksək peşəkarlığı imkan verir ki, Nizami əsərlərinin həm düzgün oxunması, həm də, təbii olaraq, düzgün dərkə mövzusu üzərində daha geniş dayanmaqla yanaşı, dahi şairin fonetik poetikası barədə mötəbər mülahizələr söyləsin. Və istər bu, istərsə də digər mövzulara aid mülahizələrində müəllifin bilavasitə dil materialına əsaslanması, yersiz (və lüzumsuz) “ümumiləşdirmələr”dən imtina edərək konkret faktlar üzərində mühakimələr yürütməsi bir tərəfdən, şərqsünaslığın ənənəsindən irəli gəlsə, digər tərəfdən, məsuliyyətli bir tədqiqatçı üslubunun əlamətidir. Biz heç bir şübhə etmirik ki, “Nizami Gəncəvi yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqatlar” monoqrafiyası Azərbaycan nizamişünaslığında həm dilçilik, həm də ədəbiyyatşünaslıq baxımından diqqətə cəlb edən yenilikdir” [N.Cəfərov, 2022: 372-373].

Filologiya elmləri doktoru Şəfəq Əlibəyli yazır: “Kitabda Nizami Gəncəvinin etik-estetik, poetik-fəlsəfi görüşlərini əks etdirən “Xəmsə” əsəri nəzəri-filoloji aspektdə araşdırılmışdır. Monoqrafiyada Nizami poeziyası üçün səciyyəvi olan həm ədəbiyyatşünaslıq, həm də nəzəri-dilçilik məsələlərinə dair araşdırmalar təqdim edilmişdir. “Dilçilik” bölməsində təqdim olunan araşdırmalarda Nizami nəzminin ahəng gözəlliyini, üslub nəfisliyini, söz seçiminin müəyyən edilməsinə xidmət edən dil hadisələri tədqiq edilmişdir. Kitabın “Ədəbiyyatşünaslıq” adlanan ikinci hissəsi də maraq doğurur. Burada dahi Nizamini farsdilli poeziyaya xüsusi rəvnəq verən Azərbaycan üslubunun əlçatmaz zirvəsi kimi görürük. Nizami əsərlərindəki hikmətli sözlərə təsnifat verən müəllif gözəl nümunələrlə oxucuya şairin nəfis didaktik deyim tərzini təqdim edir, şairi “hikmətlər xəzinəsi” adlandırır. Azərbaycan klassiklərinin farsca qələmə aldığı əsərlərinin dil və üslub məsələləri filologiyamızda az tədqiq edilmiş sahədir. Əsmətəxanım Məmmədovanın “Nizami Gəncəvi yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqatlar” kitabı az müraciət olunan bu sahəyə yeni bir töhfədir. Əsmətəxanım Məmmədova yarıməsrlək pedaqoji və elmi fəaliyyəti ilə, dil və ədəbiyyat duyumu ilə ustad adına layiqdir. Ustadın Şeyx Nizamidən bizə deyəcəyi hələ çox sözü var. Onun Şeyx Nizami ilə yeni söhbətlərini gözləyirik” [Ş. Əlibəyli, 525-ci qəzet, 6 iyul, 2023].

Bu günlərdə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun görkəmli nizamişünas alimi, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Zəhra Allahverdiyeva “Nizami Gəncəvi yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqatlar”ə müraciətlə “Azərbaycan nizamişünaslığının qiymətli töhfəsi” adlı geniş məqaləsi ilə “Ədəbiyyat qəzetin”də çıxış etmişdir. Alimin dediklərindən: “...Nizami Gəncəvi əsərlərinin dil xüsusiyyətləri indiyədək yalnız poetika sənətinin predmeti olaraq tədqiqatə cəlb olunmuşdur və tam məsuliyyətlə demək olar ki, dünya şərqsünaslığının tarixində Nizami Gəncəvi əsərlərinin lingvistik özəllikləri öyrənilməmişdir. Bu baxımdan, görkəmli şərqsünas alim Əsmətəxanım Bəyəhməd qızı Məmmədovanın “Nizami Gəncəvi yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqatlar” adlı monoqrafiyası dünya elmi miqyasında aparılan ilk tədqiqat işidir. Alimin uzun illər çəkdiyi zəhmətin bəhrəsi olan bu əsərdə ilk dəfə olaraq Nizami Gəncəvinin poeziya dilinin nəzəri aspektləri – dilin fonologiyası, sözün fonetik tərkibi, Nizami dilinə xas diqraflar (iki samitin birləşməsi), omoqraflar (yazılışı eyni, lakin vurğu və tələffüz və məna cəhətdən fərqlənən sözlər), omofonlar (tələffüzü eyni, lakin yazılış

və mənaları fərqli olan sözlər), tabeli mürəkkəb cümlələrin, xüsusən şərt budaq və qarşılıqlı-güzəşt budaq cümlələrinin şairin dilində Azərbaycan türkcəsinin strukturuna uyğunlaşdırılması elmi şəkildə təhlil olunur və XII əsrin tarixi-mədəni şəraitində farsdilli poeziyada Azərbaycan üslubunu zirvəyə qaldıran Nizami dühasının böyüklüyü göstərilir.

İndiyədək Nizami Gəncəvinin zəngin dil xəzinəsinin fonetikasi, qrammatikası və yazı semantikasi üzərində linqvistik araşdırmalar aparılmamışdır. Halbuki Nizami beytlərinin leksik-semantik mənalarının dəqiqləşdirilməsində linqvistik detalların araşdırılmasının mühüm əhəmiyyəti vardır. Nizami Gəncəvi sənətinə böyük məhəbbətlə və səriştəli bir mütəxəssis-alim mövqeyilə yazılmış bu monoqrafiya indiyədək nizamişünaslıqda çözülməsi müşkülə çevrilən bir çox problemlərin həllində istinad edəcəyimiz zəngin elmi mənbədir.

Uca Yaradan bu dünyanı öz hikməti və elmi ilə bəzəmişdir. Amma o bəzəyin naxışını yer üzündə bəslədiyi alimlərin, ustadların əli ilə zaman-zaman təzələyir, yenidən qurur. Nizamişünaslıq elminə yeni naxış vuran əlləriniz var olsun, dəyərli Əsmətخانım müəllimə” [Z.Allahverdiyeva, Ədəbiyyat qəzeti, 7 noyabr, 2025].

Nəticə:

Mövzunu yekunlaşdıraraq, demək istəyirik ki, əlbəttə, mövzu arealı sərhədsiz ümmana bənzəyən, hikmətlər xəzinəsi – Nizaminin bədii irsi həyatın özü qədər əlvan, təbiət palitrasının rəng çalarları qədər tükənməzdir. Biz bu araşdırmamızda bu ucsuz-bucaqsız ümmandan sadəcə bir damlaya nəzər yetirə bildik. Həkim Nizaminin, filosof Nizaminin, Şeyx Nizaminin sadalanmayan, sözə enməyən yüzlərlə titullar və statuslara sahib ulu Nizaminin uca sözünün qarşısında yenə də əridik, yenə də zamansızlaşdıq. Əslində başqa bir mahiyyətin təmsilçisi olmağımız həqiqətinin dərkinə vardığımız, içimiz fəxarət hissi, könümüz rahatlıqla, qürurla doldu. Tanrının bizə bəxş etdiyi bu misilsiz dəyərə görə yenə də bir təşəkkür borcu cüncərdi içimizdə. Bu hədəfdən yola çıxan bizlər də öz növbəmizdə ulu Şeyxin şəxsiyyətinə, əbədiyaşar bədii irsinə sonsuz sevgimizin təzahürü olan “Nizami yaradıcılığı üzrə filoloji məsələlər” adlı monoqrafiyanı nizamisevərlərə təqdim edirik.

ƏDƏBİYYAT

1. Allahverdiyeva Zəhra (2025). Azərbaycan nizamişünaslığının qiymətli töhfəsi, “Ədəbiyyat qəzeti”, 7 noyabr, Bakı
2. Əlibəyli Şəfəq (2023). Nizami ili davam edir: Nizami Gəncəvi yaradıcılığına dair qiymətli araşdırma, 525-ci qəzet, 6 iyul, Bakı
3. Əliyev Rüstəm (1981) Nizami Gəncəvi, “Sirlər xəzinəsi” (filoloji tərcümə), Bakı: “Elm” nəşriyyatı, 240 s.
4. Cəfərov Nizami. (2021) Türk müsəlman İntibahı: Farabının fəlsəfəsindən Nizaminin poeziyasına, 364-368 s., Nizami Gəncəvi klassik və müasir tədqiqlərdə, Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 1028 s.
5. Cəfərov Nizami. (2022). Ə.Məmmədovanın Nizami Gəncəvi yaradıcılığında filoloji tədqiqlər, Elm və təhsil, Bakı
6. Hüseyinov Rafael (2022). Ə.Məmmədovanın Nizami Gəncəvi yaradıcılığında filoloji tədqiqlər, Elm və təhsil, Bakı
7. Məmmədova Ə. (2007) Fars dilində vurğu (eksperimental tədqiqat işi), Bakı: “Nafta Press” nəşriyyatı
8. Məmmədova Ə. (2022) Nizami yaradıcılığı üzrə filoloji tədqiqlər, Bakı: “Elm və təhsil”, Bakı
9. Nizami Gəncəvi, (1960) Məxzən-ül əsrar, motun-e elmi-yo enteqadi, nəşriyyat-e Fərhangestan-e olum comhuri-ye şourəvi-ye sosialisti-ye Azərbaycan, Bakı
10. Məmmədova Ə. (2010) Fars dilində omoqraf, omofon və omonimlər. Hikmət Elmi araşdırmalar toplusu, №16, s. 33-45.

11. Nezami Gəncəvi. (1370) Məxzənl-əsrar. dər ketab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 5-93; Tehran: Entəşarat-e Məhtab , 1130 s.
12. Nezami Gəncəvi. (1370) Xosrov və Şirin. dər ketab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 350-494; Tehran: Entəşarat-e Məhtab , 1130 s.
13. Nezami Gəncəvi. (1370) Leyli və Məcnun. dər ketab-e kolliyyat-e Xəmsə - ye Nezami Gəncəvi. səh:350-494; Tehran: Entəşarat-e Məhtab, 1130 s.
14. Nezami Gəncəvi. (1370) Həft peykər. dər ketab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 350-494, Tehran: Entəşarat-e Məhtab, 1130 s.
15. Nezami Gəncəvi. (1370) Şərəfname. dər ketab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 696-972, Tehran: Entəşarat-e Məhtab, 1130 s.
16. Nezami Gəncəvi. (1370) Eqbalname. dər ketab-e kolliyyat-e Xəmsə-ye Nezami Gəncəvi. səh: 973-1110, Tehran: Entəşarat-e Məhtab, 1130 s.

Эсметханым МАМЕДОВА
Кандидат философских наук по истории, доцент

**ИССЛЕДОВАНИЯ, ПРЕДСТАВЛЕННЫЕ В МОНОГРАФИИ
«ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ТВОРЧЕСТВА НИЗАМИ
ГЯНДЖЕВИ»
РЕЗЮМЕ**

Ключевые слова: Низами Гянджеви, филология, исследования, фонетика, омофон, омограф, языкознание

То, что изложено в настоящей статье из монографии «Филологические исследования творчества Низами Гянджеви», разумеется, представляет собой лишь одну каплю из безграничного океана гения Низами. Очевидная истина состоит в том, что даже спустя тысячу, две, три тысячи и более лет невозможно будет до конца постичь наследие этого творца слова, вознесённого своей гениальностью и художественным диапазоном над пространством и временем, а также сказать в этой области последнее слово.

Да, слово Низами столь же глубокое и величественное, как и само понятие слова. Именно эта величественность поднимает поэтический мир Низами на такую вершину, которую невозможно покорить никому. Как отмечал один из последовательных исследователей Низами - Е.Э.Бертельс, «для Низами не существует масштаба - измерять его можно лишь им самим».

Своим беспримерным и редкостным вкладом в мировую литературу и культуру Низами Гянджеви принадлежит к числу тех немногих гениев, которые достигли высочайшей вершины восточной и мировой поэзии. Недаром «Хамса» Низами является уникальным художественным памятником, имеющим наибольшее количество рукописей в мире, многократно издававшимся в последующие эпохи, переведённым практически на большинство живых языков мира и ставшим источником многочисленных назир у сотен поэтов.

Сам же автор «Хамсы», великий Низами, - это личность, которую можно сравнить лишь с солнцем: мудрый мастер слова, поэт и мыслитель, озаряющий века своим светом и мудростью.

**STUDIES FEATURED IN THE MONOGRAPH “PHILOLOGICAL RESEARCH ON
THE WORKS OF NIZAMI GANJAVI”**

SUMMARY

Key words: Nizami Ganjavi, philology, linguistic studies, phonetics, homophones, homographs, linguistics

The present article represents only a single drop from the boundless ocean of insights contained in the monograph “Philological Studies on the Works of Nizami Ganjavi”. It is a well-established fact that even after a thousand, two thousand, or three thousand years, the legacy of this unparalleled master of poetic expression - whose creative genius transcends the limits of time and space-cannot be fully comprehended, nor can any definitive final word be spoken about his oeuvre.

Indeed, Nizami’s poetic language is as profound and majestic as the very essence of the word itself. It is precisely this sublimity that elevates Nizami’s discourse to an unattainable summit. As his distinguished scholar and devoted researcher Y. E. Bertels observed, “Nizami admits no external measure; he can be assessed only by the scale of his own greatness.”

Through his incomparable and rare contributions to world literature and culture, Nizami Ganjavi stands among those few universal geniuses who have reached the highest pinnacle of both Eastern and global poetic tradition. It is no coincidence that Nizami’s “Khamisa”-one of the most widely copied works across centuries-has been published in numerous editions, translated into the majority of living world languages, and has inspired hundreds of poets to compose “naziras”. The author of the “Khamisa”, the great Nizami, is a luminary whose brilliance may only be compared to the sun itself: a master of the spoken word, a poet, and a philosopher of extraordinary wisdom.

Daxil oldu: 30.10.2025-ci il